

PAPER DETAILS

TITLE: KENT MERKEZLERİNİN MORFOLOJİK DÖNÜSÜMÜNÜN İNCELENMESİ: GAZİ CADDESİ
ÖRNEĞİ

AUTHORS: Rüya Ardi oglu

PAGES: 763-778

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3590278>

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KENT MERKEZLERİNİN MORFOLOJİK DÖNÜŞÜMÜNÜN İNCELENMESİ: GAZİ CADDESİ ÖRNEĞİ

Analysing Morphological Changings in Urban Centers: the Case of Gazi Street

Rüya ARDIÇOĞLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Elazığ, Türkiye, rardicoglu@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-6417-2168

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

10.12.2023

Kabul/Accepted:

20.05.2024

DOI:

10.18069/firsbed.1402753

Anahtar Kelimeler

kentsel morfoloji, kent merkezleri, morfolojik değişim, Conzen yöntemi, mekânsal analiz

ÖZ

Kentsel mekânlar zaman içinde değişen toplumsal, işlevsel, siyasal, teknolojik farklı etkenler sebebiyle fiziksel dönüşüme maruz kalmaktadır. Nüfus artışı, kent merkezindeki fonksiyonel değişimler, yeni gelişen yerleşim alanları, imar planı değişimleri, kentte yeni çekirdeklerin gelişmesi, kentsel dönüşüm, ekonomik nedenler özellikle kent merkezlerinin dönüşümünde rol oynayan başlıca etkenler olarak sıralanabilmektedir. Bu etkenler kent merkezlerinin hem işlevsel ve sosyal yapısını hem de buna bağlı olarak fiziksel yapısının değişimine neden olmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, kent merkezlerinin tarihsel süreç içinde geçirdiği morfolojik dönüşümün incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada Elazığ kent merkezinin en önemli aksı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın 1957 -58 döneminin ve günümüz halinin Conzen yöntemi ile analiz edilerek karşılaştırılması amaçlanmıştır. İmar planları, halihazır haritalar, fotoğraflar ve literatür kaynaklarından faydalanılarak alanın geçmişten bugüne sokak dokuları, ada-parcel desenleri, bina-parcel ilişkileri, arazi kullanımları ve doluluk oranları incelenerek karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda kentin merkezindeki en önemli akslardan birinin 65 yıl içindeki fiziksel ve işlevsel dönüşümünün incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın sonucunda, alandaki en büyük değişimin arazi kullanımı, bina tipolojisi ve bina parcel ilişkilerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Kent nüfusunun artması ve süreç içerisinde yapılan imar planları kapsamında alandaki yoğunluk artırımı, nizam tipi ve kat sayısı değişimleri fiziksel işlevsel değişimin başlıca nedenleri olarak sıralanmaktadır.

ABSTRACT

Urban spaces are exposed to morphological transformations due to social, functional, political and technological factors change over time. Population growth, functional changes in city centers, newly developed residential areas, development of new CBD, urban transformations and economic reasons can be listed as the main factors that play a role in the transformation of urban centers. These factors cause changes in both functional and social structure of the city centers and the physical structure. Hence, the main purpose of study is to analyze the morphological transformation of city centers over time. In this context, Gazi Street and its surroundings which is the most important line of city center of Elazığ were chosen as the study area. It is aimed to compare the area's morphological character between 1957 -58 and its current character by analyzing with the Conzenian method. The street patterns of the area from past to present, island-plot patterns, building-plot relations, land uses and solid void were analyzed and compared. As a result of the study, the significant changes are in land use, building typology and building - parcel relations. It is seen that, the main causes of the morphological and functional transformations depend on population growth and plan decisions.

Atıf/Citation: Ardiçoğlu, R. (2024). Kent Merkezlerinin Morfolojik Dönüşümünün İncelenmesi: Gazi Caddesi Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 763-778.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Rüya Ardiçoğlu, rardicoglu@firat.edu.tr

1.Giriş

Kentsel mekân; belirli etkenler çerçevesinde oluşan ve tarihi süreç boyunca çeşitli etkenler dâhilinde değişen ve gelişen mekânlardır. Diğer bir ifadeyle, kentsel mekânlar zaman içinde değişen toplumsal, işlevsel, siyasal, teknolojik pek çok etken sebebiyle fiziksel dönüşüme maruz kalmaktadır. Bu fiziksel dokunun dönüşümü kentsel mekânın değişen ve gelişen ihtiyaçlara cevap verebilmesi adına, mekânı iyileştiren ve topluma uygun hale getiren bir süreç olabileceği gibi, diğer taraftan kentsel mekânda bozulmalara yol açan, mekân kalitesinin azaldığı, kent kimliğinin ve belleğin kaybolduğu süreçler olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Özellikle modernizm sonrasında, 20. yüzyıldan itibaren kentsel mekânlardaki değişim hızı artmış, mekânlar hızlı dönüşen ve yeniden üretilen metalar haline gelmiştir. Bu durum kentsel alanlarda fiziksel dokuya, arazi kullanımlarına, işlevsel kimliğe dair değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda kentsel mekânların özellikle de kent merkezlerinin zaman içindeki değişim ve gelişimleri önem taşımaktadır. Nüfus artışı, kent merkezindeki fonksiyonel değişimler, yeni gelişen yerleşim alanları, kentte yeni çekirdeklerin gelişmesi, imar değişiklikleri, kentsel dönüşüm ve ekonomik nedenler özellikle kent merkezlerinin dönüşümünde rol oynayan başlıca etkenlerdir. Bu etkenler kent merkezlerinin hem işlevsel ve sosyal yapısının hem de buna bağlı olarak fiziksel yapısının değişimine neden olmaktadır.

Ülkemizde kentlerdeki nüfus artışı, kent merkezlerindeki dönüşümler ve yeni yerleşim alanlarının gelişmesi 1950'ler sonrasında hız kazanmıştır. Ülkemizdeki kentleşme hareketleri incelediğinde, 1950'li yıllara kadar kentsel gelişim yavaş ilerlemiş, 1950 sonrasında ise hızlı kentleşmenin başladığı döneme girilmiştir (Şengül, 2001). Ülkedeki sanayileşme hamleleri ile birlikte büyük şehirler başta olmak üzere kent nüfusları artış göstermeye başlamıştır. Sanayiye sahip olmayan kentlerde de turizm, güvenlik, kırsaldaki tarımsal faaliyetlerin azalması, üniversitelerin kurulması gibi nedenler kent nüfusunun artmasındaki temel faktörler olmuştur. 1970 – 1980 arasında kentsel nüfus artış hızı azalmış olsa da, özellikle 1980'den itibaren kentlerdeki nüfus artışı yeniden hız kazanmıştır. Işık (2005), ülkemizde 1923 – 1950 yılları arasında ciddi bir kentleşme hareketinin bulunmadığını, bu dönemdeki kentsel gelişimlerin ve kent nüfusunun artışının kırsaldan kente gelen göç ile değil, kentlerin kendi iç dinamikleri çerçevesinde oluştuğunu belirtmektedir. Ancak 1950 sonrasında ise kademeli olarak her on yılda bir kent nüfusunun arttığını ve 1980 döneminden itibaren kentsel nüfusun kırsal nüfusu geçtiğini belirtmektedir. 1950 yılında %25 olan kentsel nüfus, 1970'de %38,5'a yükselmiştir. 1985 yılında ise kentsel nüfus ilk kez kırsal nüfusu geçerek %53 oranına ulaşmış, 2000'de ise %65'e yükselmiştir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000).

Kentlerin biçimsel özelliklerinin oluşum ve değişiminde mülkiyet de önemli etkenlerden biridir. Kentsel mekânlar mülkiyet konularından ayrı düşünülemeyen olgular olup, kentsel mekânların değişiminde mülkiyet durumları araştırılması gereken etkin faktörlerden biridir. Küçük ve Kubat (2015) de, bir kent yerleşiminin yeniden üretiminin kentteki mülkiyet durumu ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kent planlarındaki ve morfolojik yapıdaki değişimlerin mülkiyet ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla kent planlarındaki ve morfolojik özelliklerdeki değişimin anlaşılabilmesinde mülkiyet durumlarının ve mülkiyet değişimlerinin de incelenmesi önem taşımaktadır. Lefebvre (2009) da, kentsel mekânların mülkiyet durumları kapsamında şekillendiğini ve sosyal bir üretim olan kentsel mekânın üretiminde mülkiyet ilişkilerinin doğrudan etkisi olduğunu belirtmektedir.

Kentsel nüfusun artması, değişen mülkiyet durumları ve imar planları mekânsal değişimlerin başlıca nedenleri olarak sıralanmaktadır. Kentsel mekânlar artan ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda fiziksel, sosyal ve işlevsel dönüşümler geçirmektedir. Bu doğrultuda kentsel mekânların zaman içinde çeşitli etkenler çerçevesinde geçirdikleri değişim ve oluşumların incelenmesi önemli çalışma alanlarından biridir. Kentsel mekânın fiziksel özelliklerini anlamaya yönelik bir çalışma alanı olan kentsel morfoloji, çeşitli kentsel bileşenlerin bir araya gelişlerini ve özelliklerini geçmiş dönemlerden bugüne inceleyerek, kentsel mekânın geçirdiği fiziksel dönüşümü ortaya çıkartmaktadır. Whitehand ve Larkham (2000), kentsel morfoloji araştırmalarının en önemlilerinden birinin kentlerin geçmişten bugüne geçirdikleri mekânsal değişimlerin incelenmesi olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmalarda kentsel mekânın değişimi yazılı ve görsel kaynaklar üzerinden yapılmaktadır. Aynı zamanda, değişime neden olan etkenlerin, süreçlerin ve paydaşların ortaya çıkartılması önem taşımaktadır. Moudon (1997) ve Rossi (2006), kentsel morfolojinin bir kentin yerleşim dokusunu inceleyen bir disiplin olduğunu, aynı zamanda o kentin coğrafi, tarihi, kültürel ve sosyolojik özelliklerini de ele alan bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Bilgi (2010), kentsel morfolojinin zaman kavramıyla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle kentsel formlardaki dönüşümler ve yeni oluşumlarda tarihsel süreçler önem taşımaktadır. Dolayısıyla kentsel morfoloji araştırmaları bugünkü güncel durumu anlamaya yönelik, geçmiş süreçlerdeki incelemelere önem vermektedir.

Çok yönlü bir çalışma alanı olması nedeniyle kentsel morfoloji çalışmaları farklı disiplinlerden araştırmacıların çalıştığı bir alanıdır. Bu nedenle bu çalışma alanında ortaya çıkan yaklaşımlar da farklı disiplinlerden

doğmuştur. Kentsel morfoloji alanındaki temel kuramlar coğrafya ve mimarlık disiplinleri altında ortaya çıkmış, üç ana ekol üzerinden kentsel morfolojiye dair yaklaşımlar gelişmiştir.

Coğrafya temelli gelişim sürecinde, Schlüter (1899) morfolojik araştırmaların odağına kent peyzajını koymuş ve fiziksel biçimlenişin oluşturduğu kent peyzajını kentsel morfolojinin en önemli unsuru olarak yorumlamıştır. Bobek ve Lichtenberger (1966) ise tarihsel süreçte kentsel mekânlardaki işlevsel kullanımların ve değişimlerin biçimsel yapıya yansımaları üzerine çalışmış, işlevin biçimsel karakteri belirlemede bir etken olduğu düşüncesiyle aralarındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu doğrultuda ilerleyen coğrafya temelli yaklaşımlarda M.R.G. Conzen'in geliştirdiği yaklaşım ise İngiliz ekolünü oluşturan temel yaklaşım haline gelmiştir. Conzen yaklaşımında çalışmaların temel hedefinde; fiziksel biçimi ortaya çıkaran nedenlerin araştırılması ve yerleşimlerin tarihsel süreç içindeki gelişiminin fiziksel yönde incelenmesi yer almaktadır. Slater (1983), Conzen yaklaşımı ile yapılan mekânsal çözümlemelerde rasyonel bir yöntemin geliştirilmesi için yapılan çalışmalarda yerleşim yerinin tarihsel sürecinin mutlaka ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yerleşimlerin tarihsel süreçlerinin incelenmesi, güncel ve geçmiş dönem haritalarının kullanılması Conzen'in morfolojik çözümlemelerinin temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kentsel dokudaki dönüşümün ve kentsel evrimin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Mimarlık disiplini odağındaki ekollerden İtalyan ekolü ise Conzen yaklaşımından farklı olarak tipolojik çözümlemelere odaklanmaktadır. Tarihsel süreçteki tipolojik değişimlerin çözülmesi ve kentsel dokunun sürdürülmesi çerçevesinde ilerlemektedir. Bu ekol tipo-morfoloji araştırmaları ile Conzen yaklaşımına göre daha detay çalışmalar yaparak tipolojik dönüşümlere odaklanmaktadır. Caniggia ve Muratori ekolün önemli isimleridir. Caniggia'nın yaklaşımı '*tipolojik süreç*' odağında ilerlemekte, yapı tipolojilerinin kentsel biçimin ana elemanı olduğu ifade edilmektedir. Levy (1997), Caniggia'nın kentsel yerleşimlerin tarihi süreçteki oluşum ve dönüşümlerine de odaklandığını belirtmiştir. Bu kapsamda Caniggia'nın yaklaşımı farklılar içermekle beraber Conzen ile paralellik de göstermektedir.

Jean Castex, Philippe Panerai ve Depaule'nin temsilcisi olduğu Fransız ekolü ise İtalyan ekolüyle benzerlik göstermekte ve tipo-morfolojik çalışmalar görülmektedir. Ancak Fransız ekolü temelde modern kentlere tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır (Moudon, 1997). Fransız ekolündeki kentsel morfoloji çalışmalarında kentsel analizler ile tipo-morfoloji araştırmaları sonucu '*kentsel mimarlık*' yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşım planlama, koruma ve kentsel tasarım alanlarında yeni uygulamaların yapılmasına neden olmuştur (Bilsel, 2018). Ayrıca Fransız ekolündeki kentsel morfoloji araştırmaları kentsel tasarıma dair teori ve uygulamalara yoğunlaşmaktadır. Moudon (1994)'e göre, Fransız ekolü İngiliz ve İtalyan ekollerinin ara kesitinde yer almaktadır. Temelde her üç ekolde de yazılı ve görsel kaynaklar kullanılarak kentsel mekâna dair okumalar yapılmakta ve tarihsel süreç içindeki değişimler kent ya da yapı ölçeğinde incelenmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; kent merkezlerinin zaman içinde geçirdiği morfolojik dönüşümün incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada Elazığ kent merkezinin en önemli aksı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın 1957 -58 döneminin ve günümüz halinin Conzen yöntemi ile analiz edilerek karşılaştırılması amaçlanmıştır. Conzen yaklaşımına göre, çalışma alanı olarak seçilen alandaki kentsel dokunun zaman içindeki fiziksel değişimiyle birlikte, bu değişimin nedenlerinin de ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. İmar planları, halihazır haritalar, fotoğraflar ve literatür kaynaklarından faydalanılarak alanın geçmişten bugüne sokak dokuları, ada-parcel desenleri, bina-parcel ilişkileri, arazi kullanımları ve doluluk oranları incelenerek karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda kentin merkezindeki en önemli akslardan birinin 65 yıl içindeki fiziksel ve işlevsel dönüşümünün incelenmesi ve bu dönüşüme neden olan etkenlerin belirlenmesi hedeflenmiştir.

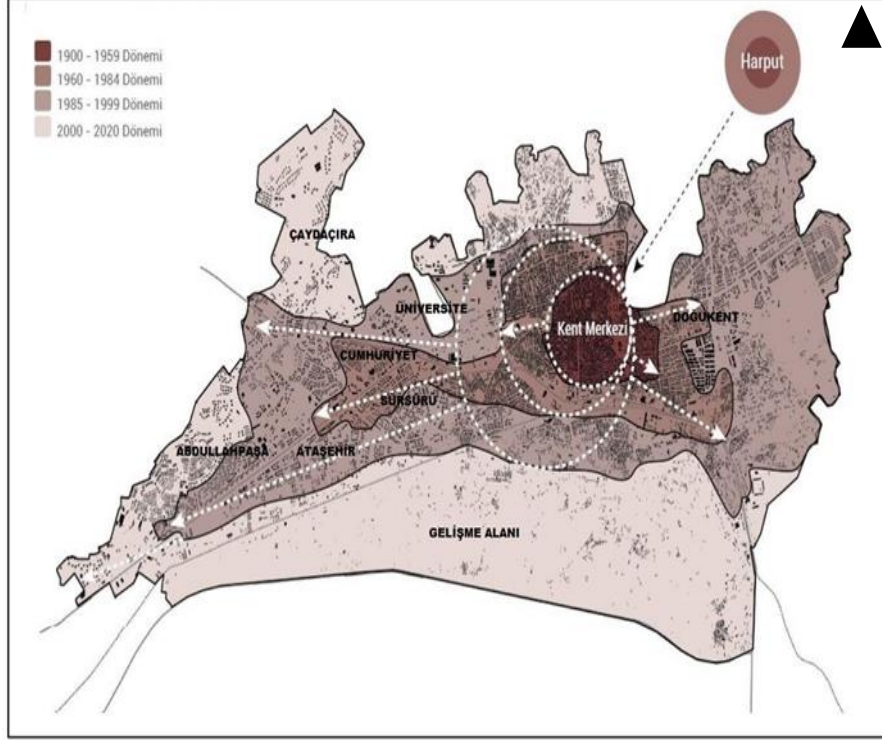
2. Materyal

Çalışmanın ana materyali Gazi Caddesi'dir. Alana dair 1957 ve 2022 yıllarına ait halihazır haritalar, imar planları, fotoğraflar ve literatür kaynakları kullanılan diğer materyallerdir. 1957 tarihli halihazır harita basılı materyal olup, PDF formatına aktarılarak kullanılmıştır. 2022 yılına ait haritalar ise PDF ve DWG formatlarında kullanılmıştır. Çalışma alanına ait en eski harita 1957 yılındaki hâlihazır harita olduğundan çalışma, 1957 ve günümüz dönemleri olarak ele alınmıştır. Çalışmada hazırlanan haritalar ve görseller AutoCAD ve Photoshop programları kullanılarak oluşturulmuştur.

2.1 Çalışma Alanı

Çalışma alanı, Elazığ kent merkezinin en önemli caddelerinden biri olan Gazi Caddesi ve yakın çevresidir. Elazığ kenti 19. yüzyıldan itibaren demiryolunun bugünkü Elazığ'dan (topografik olarak düz bölgelerden/mezradan) geçmesiyle birlikte eski yerleşim yeri olan Harput'tan ovaya kaymaya başlamasıyla kurulmuştur. Öncelikle istasyon binası, valilik, belediye ve diğer kamu binaları bu bölgede konumlanmış,

konut ve ticaret bir süre daha Harput'ta devam etmiştir. Ancak mezra denilen bu alan zaman içinde Harput'taki ticaret ve konutların alana taşınmasıyla yeni kent merkezi haline gelmiştir. Memişoğlu (1977), 1834 yılında askeri ve siyasi birimlerin mezraya taşınmasının Harput'taki yerleşimin giderek bugünkü Elazığ'a kaymasına neden olduğunu belirtmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Kentin gelişim planı ve çalışma alanının konumu (Elazığ Kentsel Strateji Belgesi, 2017)

19. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren kentin planlama süreçleri incelendiğinde, çalışma alanının da yer aldığı Şekil 1'de kent merkezi olarak gösterilen bölge odağında ve ağırlıklı olarak doğu ve batı yönlerinde gelişim gösterdiği görülmektedir. Güneyden geçen demiryolu hattı kentin gelişiminde bir sınır oluşturmuş, demiryolu hattı kentsel gelişimi güneyde sınırlandıran bir iz olarak çalışmıştır. Ancak kent nüfusunun cumhuriyet sonrasındaki hızlı artışı, kentsel alanların gelişim ve değişimini beraberinde getirmiştir. Özellikle 1950 sonrasında kentteki kamu yatırımları, sanayileşme, üniversitenin kuruluşu, Keban Barajı inşası gibi nedenler kırsal nüfusun azalmasıyla kent nüfusunun artmasına neden olmuştur. Karakaş (1999), 1950 yılına kadar gelişimin yavaş ilerlediğini, 1950 sonrası ise kamu yatırımlarının hız kazanmasının ve 1974'te Keban Barajı'nın inşasının kente göçlerin artmasına ve gelişimin hızlanmasına etki ettiğini belirtmektedir. TÜİK (2022) verilerine göre, kentin 1927 yılındaki nüfusu 79.214, 1955 yılında 101.472, 1970'te 175.444, 1980'de 220.053, 2000'de 344.688 ve 2022 verilerine göre ise 592.811'dir. 1927 yılında toplam nüfusun %25'i kentte yaşarken, 1960 yılına gelindiğinde kent nüfusu kırsal nüfusu geçmiştir. Bu yatırımlar sonucu kent nüfusunun özellikle 1970'ler sonrası çok yoğun göç alması kentsel mekânların değişimini tetiklemiştir. Bu süreçte mevcut alanların yıkılıp yeniden üretimi hız kazanmıştır.

19. yüzyıldan itibaren eski yerleşim yeri olan Harput'tan ovaya inilen yerde İzzetpaşa, Nailbey, Rızaiye ve Çarşı Mahalleleri kurulmuştur. Kentin cumhuriyet dönemindeki ilk imar planı ise 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı belediye kanunu çerçevesinde 1944 yılında yapılmıştır (İller Bankası, 1949). Sonrasında ise günümüze ulaşan kentin ilk düzenli imar planı 1965 yılında yapılmıştır. Bu imar planı çerçevesinde kentte az katlı ve düşük yoğunluklu bir yaklaşım hedeflenmiştir. Yol genişliklerine göre kat yüksekliklerinin belirlenmesi planlanmış ancak plan yürürlükte iken belediye tarafından nizam revizyonu yapılmış, kat sayıları ve kent merkezindeki yoğunluk artırılmış, çatı katları tam kata çevrilmiştir. Bu karar ile Gazi Caddesi ve yakın çevresi olan kent merkezinde mevcuttaki ayrıntı nizam 2 ve 3 katlı yapı tipolojisi, bitişik nizam 4 – 5 katlı yapı tipine dönüşmeye başlamıştır (Susmaz, 2010).

1979 yılında ise Elazığ metropoliten kent olarak kabul edilmiş ve buna istinaden 1/5000 nazım imar planının yapımına başlanmıştır. Nazım imar planı için alınan kararlar çerçevesinde 1983 yılında, 1/1000 ölçekli

uygulama imar planı yapımı İller Bankası tarafından ihale edilmiştir (Coşkun, 2008). Ancak, bu dönemde kent bölgesel merkez özelliği taşımasına rağmen bu konuda plan çalışmaları gerçekleştirilmemiştir. Bu plan kararları doğrultusunda, kent merkezinde 1965 imar planı sonrasında zaman içinde 4 / 5 kat olmaya başlayan fiziksel doku, sekiz kata çıkartılmıştır.

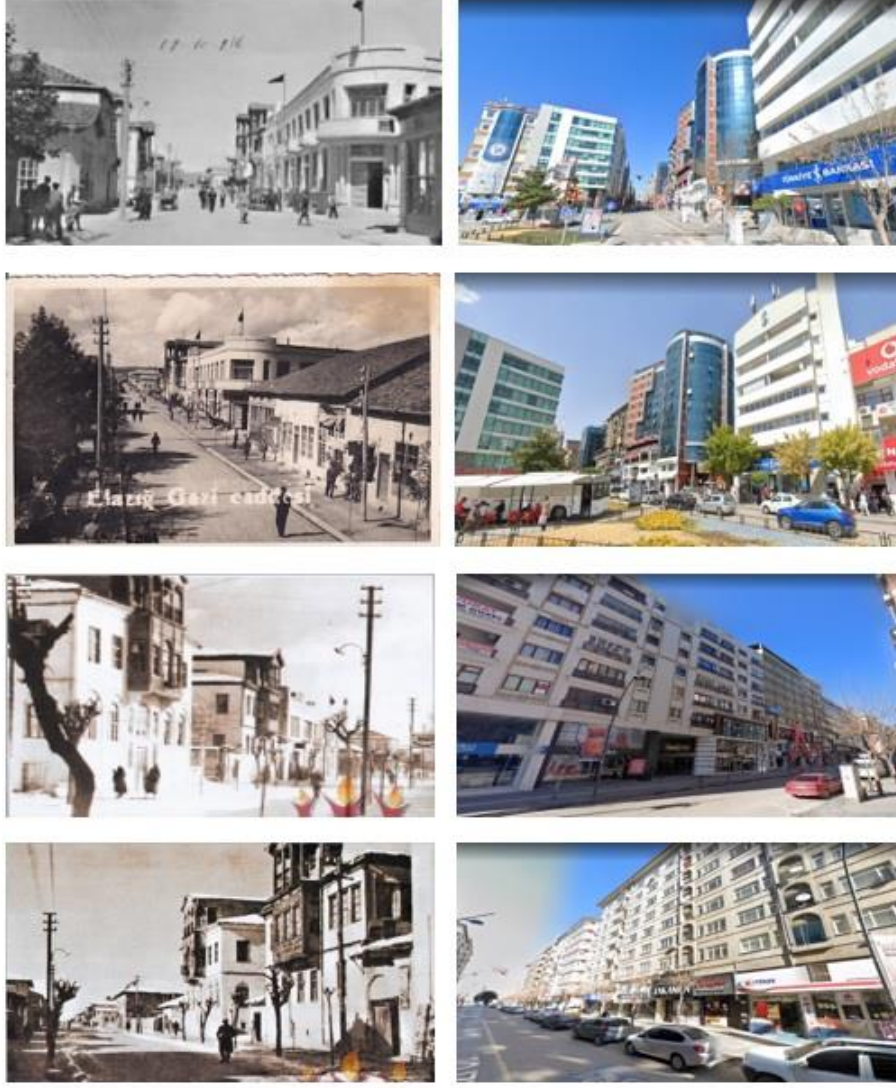
1997 yılında ise 1989 Elazığ İmar Planı üzerinde revizyon yapılması gündeme gelmiştir. 1989 planında sorunlu ve eksik çalışan noktaların tespit edilmesi ile 1989 yılında onaylanan uygulama imar planları bütünüyle değişikliğe uğramamış, ancak, önemli ölçüde ilave imar planları ve revizyon yapılmıştır. Bu dönemde özellikle kentte gelişen yeni yerleşim alanlarına dair ilave imar planları yapılmış, bu planlar kapsamında kentin batı koridorunda yeni yerleşim alanları gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde valilik öncülüğünde hazırlanan 'Elazığ Projesi 2000'li Yıllara Hazırlık Çalışmaları' isimli üç ciltlik bir çalışmada, 1989 imar planında yanlış kararlar olarak tespit edilen bazı maddeler ise şu şekilde sıralanmaktadır;

- Yapı adalarında belirlenen nizam türlerinin, yoğunluğu artırıcı etkisi (ayrık nizamdan bitişik nizama geçilmesi),
- Genişletilmesi gereken yol akslarının daraltılması,
- Dar sokaklardaki yanlış imar kararları (kat artırımı vb.)
- Yeni konut alanlarını merkezle bağlayacak ve bu alanlara hizmet edecek toplayıcı ve dağıtıcı aksların açılmaması,
- Kent için ulaşım planının yapılmamış olması,
- Gelişen kentsel dokuda merkeze yaklaşan sanayi alanlarının bu planda aynı yerde kalması, yerleşim dokusuyla bütünleşen sanayi alanı için yeni bir önerinin getirilmeyişi,
- Küçük sanayi sitesi olan alanların gelişen yerleşim dokusunda sıkışması,
- Elazığ'ın ilk çekirdeği olan (Gazi Caddesi ve yakın çevresi) ile Çarşı Mahallesi'nin imar planında özel bölge olarak işlenmesine rağmen, bu alandaki kat artırımları olarak sıralanmaktadır (Elazığ Projesi Kentleşme Sektörü Sonuç Raporu, 1997).

2016 yılında ise Elazığ (merkez) için revizyon ve ilave imar planları yapılmıştır. Kent için yapılan son imar planı ise Elazığ Belediye Meclisi tarafından 02.02.2022 tarih ve 2022/30 sayılı karar ile onaylanan Elazığ (Merkez) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planıdır. Ancak yapılan nazım ve uygulama imar planlarının, plan notlarının ve açıklama raporunun, kent için Çevre Düzeni Planı'nda ifade edilen nüfus projeksiyonunun yaklaşık iki katı bir nüfus için yerleşim alanı planlaması, bu yerleşim alanlarının mevzuattaki standartları sağlamaması, bir deprem kenti olan ilin jeolojik yapısının ve risk durumunun göz ardı edilmesi, güncel verilerin kullanılmaması, sosyal ve teknik donatılara erişilebilirlik ilkesinin sağlanamaması, kent çeperindeki orman alanlarının donatılara dâhil edilmesi sebepleriyle açılan dava sonucu yapılan imar planları iptal edilmiştir. Bu planın ardından 2023 yılında kentin yeni imar planı onaylanmıştır. Bu plana göre çalışma alanı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresinde yol genişlikleri değişmemiştir. Ancak Gazi Caddesi'ndeki kat sayısı 8 kattan 10 kata, aksın kuzeyindeki İzzetpaşa ve güneyindeki Nailbey Mahallerinde ise mevcut dokunun 4 ve 5 katlı olduğu adalarda kat sayısı 8 veya 9 kata, mevcut dokunun 6 katlı olduğu adalarda ise kat sayısı 10 kata çıkartılmıştır (Elazığ İmar Planı, 2023).

Bugün kent tek merkezli olmaktan çıkıp, çok çekirdekli bir modele evrilmektedir. Batı ve kuzeybatı yönlerinde gelişen kentin özellikle batı yönünde yeni bir merkez oluşmuştur. Kentin batı ve kuzey batı yönlerindeki ana aksları olan Malatya Yolu ile Keban Yolu aksları üzerinde doğrusal bir yayılım görülmektedir. Dolayısıyla doğu batı istikametindeki doğrusal yayılımda batı koridoru ikinci bir merkez olarak çalışmaktadır. Halen bir kent merkezi olarak kabul edilen kentin ilk merkezi olan, çalışma alanının da bulunduğu merkezdeki çeşitli fonksiyonlar batı koridoruna kaymaktadır. Ancak, çalışma alanı olarak seçilen alan; halen kentin bir merkezi olan, doğu - batı istikametindeki Gazi Caddesi, ona paralel olan Vali Fahri Bey Caddesi ve Öğretmen Evi Meydanı'nı kapsamakta olup, bu alanlar kentin tarihi süreçten beri en yoğun ve en önemli alanlarıdır.

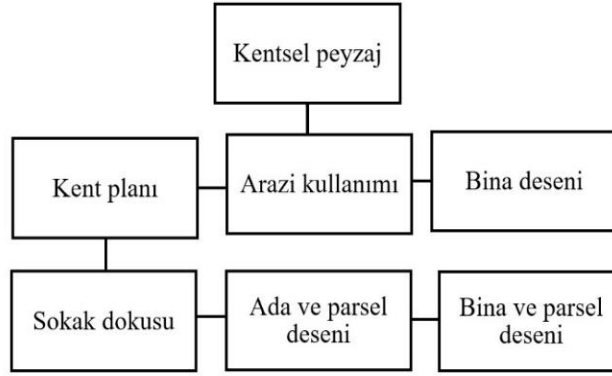
Şekil 2, çalışma alanı olarak seçilen Gazi Caddesi'nin 1958 ve öncesi ile günümüz fiziksel dokusunu göstermektedir. İlk iki sıradaki fotoğraflar Gazi Caddesi'ne doğu yönünden bakarak eski belediye binasını ve günümüzde belediye binasının yerine yapılan iş merkezinin olduğu kesimi göstermekte, diğer iki sıradaki fotoğraflar ise caddenin kuzey ve güney cephelerinin zaman içindeki değişen yapı tipolojilerini göstermektedir.

Şekil 2. Gazi Caddesi 1958 ve öncesi (Mared, 2023) / Gazi Caddesi 2022

3. Yöntem

Çalışmanın yöntemi; morfolojik analizleri kent planları üzerinden çeşitli sınıflamalar ile yapan Conzen yöntemidir. Conzen yönteminde haritalar araştırmaların ana materyalini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kentsel evrimin ve morfolojik değişimin analiz edilmesinde farklı dönemlere ait haritalar kullanılan en önemli materyallerdir. Conzen'in kentsel morfoloji araştırmalarına dair yaklaşımı; tarihsel süreç içerisinde, yerleşimleri meydana getiren fiziksel bileşenlerin oluşum, gelişim ve dönüşümlerini çözümlemek üzerinedir. Bu bağlamda, bir yerleşimin fiziksel dokusunu oluşturan bileşenlerin oluşum ve değişimlerinin incelenmesi için sistematik bir analiz yöntemi önermiştir. Conzen, kentsel morfolojiyi oluşturan etkenleri beş ana başlıkta değerlendirmiştir. Bu beş ana başlık; kent peyzajı, işlev, yer, sosyo-ekonomik özellikler ve kentsel gelişim olarak belirlenmiştir. Bu başlıklar içerisinde ise kent peyzajı en önemli araştırma başlığını oluşturmaktadır. Bu başlıklardan kent peyzajını ise alt başlıklara ayırarak morfolojik çözümlemelerin temelini oluşturmaktadır. Conzen (1960), kentsel peyzaj ana başlığında ele aldığı fiziksel analizleri kent planı, arazi kullanımı ve bina deseni olarak sınıflandırmaktadır. Kentlerin tarihsel süreçteki oluşum ve değişimlerini kent planlarını temel alarak yapmaktadır. Bu bağlamda kent planlarının analizini de kendi içinde alt başlıklara ayırarak kentin temel fiziksel bileşenlerini analiz etmektedir. Bu alt başlıklar; sokak dokusu, ada - parsel deseni ve bina - parsel desendir (Şekil 3).

Şekil 3. Conzen yaklaşımına göre morfolojik analiz başlıkları

Whitehand (2007), Conzen'in belirttiği bu bileşenlerin morfolojinin temel bileşenleri olduğunu belirtmekte ve kentsel mekânın morfolojik okumasının bu bileşenler çerçevesinde yapıldığını vurgulamaktadır. Conzen yaklaşımında kent planı, arazi kullanımı ve bina deseni öncelikli analiz başlıklarıdır. Kentlerin morfolojik analizleri ağırlıklı olarak bu üç bileşen odağında yapılmaktadır. Bu bileşenlerden kent planı içindeki sokaklar, parseller ve binalardan oluşan analizler de temel analiz başlıklarıdır. Kropf (2009), Conzen'in yaklaşımında bu bileşenlerin meydana getirdiği plan ünitelerinin farklı kombinasyonları ve alt ünitelerin bulunduğunu vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu alt bileşenlerin bir araya geliş özellikleriyle kente dair morfolojik bir kimliğin meydana geldiğini belirtmektedir. Kentsel dokuyu meydana getiren bu bileşenlerin zaman içerisindeki değişim süreleri de farklılık göstermektedir. Arazi kullanımları, işlevsel değişimler en hızlı değişime maruz kalan bileşendir. Bina ve kent planları ise değişimin daha yavaş meydana geldiği bileşenlerdir.

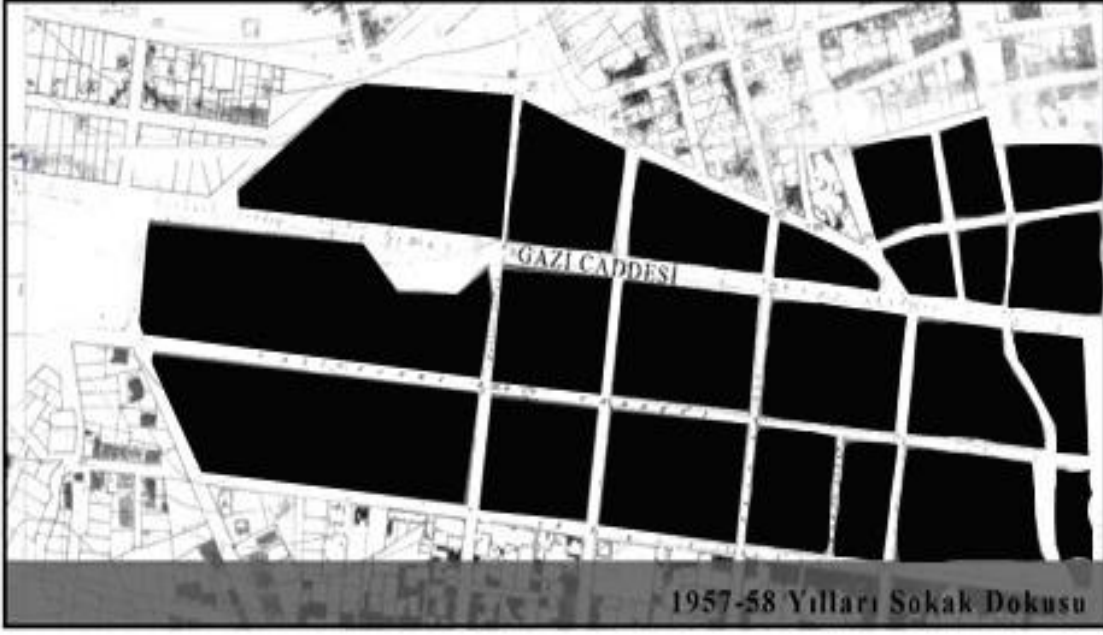
Sokak, bina ve parsel ilişkilerini inceleyen yaklaşımda, kentsel biçimlerin ve işlevlerin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ve değişen mülkiyet durumlarına bağlı olarak değişimleri önem taşımaktadır. Yerleşimlerin fiziksel dokusunun gelişim ve değişimlerinde ele alınan en önemli etkenlerden biri parsellerdir. Kentsel bileşenler arasında 'parsel', fiziksel biçimlenişlerin çözülmesinde ele alınması gereken en temel kentsel birimlerden biridir. Dolayısıyla parsel özellikleri kentsel formların oluşmasındaki temel birimlerden biridir. Bu konuda Conzen'in 'burgage cycle' olarak adlandırdığı 'parsel döngüsü' araştırmalarında, parsellerin dönüşümü morfolojik incelemelerin önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır. Gürer (2016) da, parselin arazi bölünmesinin ana ögesi olduğunu ve Conzen'in bahsettiği parsel döngüsünde, parseldeki bina sayısındaki değişimlerin önemine vurgu yapmaktadır. Çeşitli nedenler dâhilinde parsellerin ve içindeki yapı sayılarının değişimi beraberinde kentsel formların da değişimini getirmektedir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan Conzen yöntemine göre; seçilen çalışma alanının farklı iki dönemine ait kent planları üzerinden sokak dokuları, yapı adası ve parsel desenleri, bina ve parsel ilişkileri, arazi kullanımları ve alanın farklı dönemlerdeki doluluk oranları incelenerek karşılaştırılmıştır.

4. Araştırma Bulguları

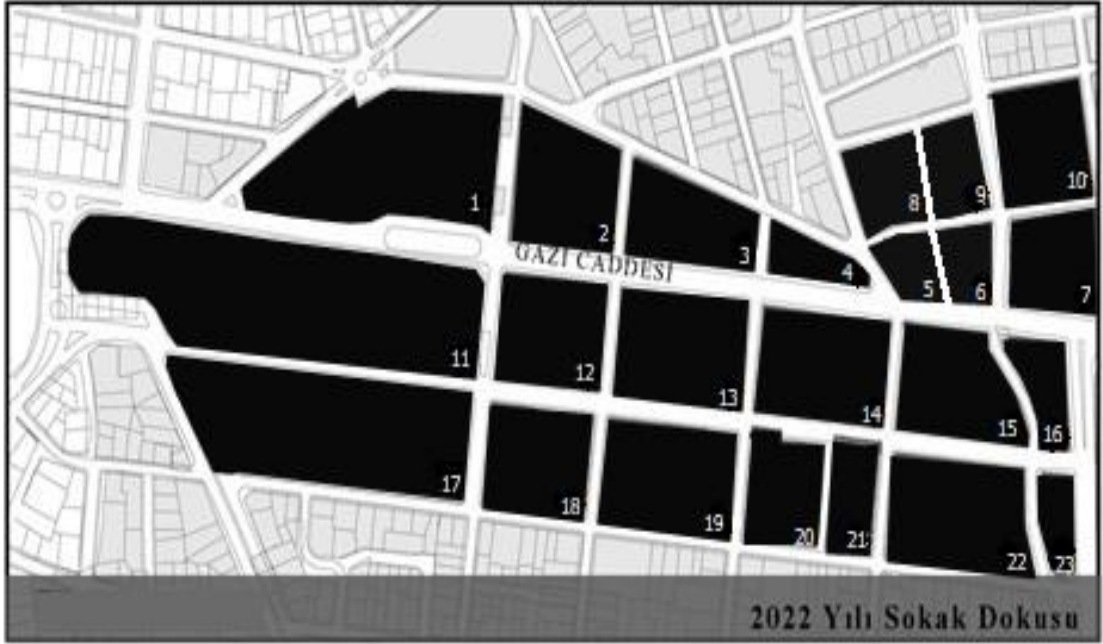
Çalışma alanının 1957 ve 2022 yıllarındaki sokak dokusuna, yapı adası ve parsel desenlerine, doluluk – boşluk oranlarına, bina ve parsel ilişkilerine, arazi kullanımlarına dair bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular ile süreç içindeki biçimsel ve işlevsel değişimler değerlendirilmiştir.

4.1 Sokak Dokusu

Çalışma alanı olan Gazi Caddesi ve yakın çevresinin 1957 yılındaki yol dokusu Şekil 4'te, 2022 yılına ait yol dokusu ise Şekil 5'te gösterilmiştir. İki dönemin yol tipolojisi incelendiğinde, 23 yapı adası çerçevesinde incelenen Gazi Caddesi ve çevresindeki yol akslarının değişmediği görülmektedir. Alanın ızgara plan tipine sahip plan yapısında sokaklar doğrusal formda ve birbirleriyle kesişen yapıdadır. Her iki dönemde de sokak form, genişlik ve bağlantılarının aynı kaldığı görülmektedir.

Şekil 4. 1957 sokak dokusu

Şekil 5. 2022 sokak dokusu

Alanın ızgara plan tipindeki sokak yapısı her iki dönemde de yalnızca 15,16, 22 ve 23 numaralı yapı adaları arasındaki sokakta değişmektedir. Kent merkezi kurulduğu dönemden itibaren düz bir topografyada gelişmesi nedeniyle ızgara plan formunda gelişmiştir. Ancak, kentin merkezinden geçen dere nedeniyle bazı sokak dokularında organik biçimler meydana gelmiştir. Demirel (2007), Tahiroğlu'nun kent merkezindeki caddeler arasında en işlek ve en önemli caddenin Gazi Caddesi olduğunu ve şehrin ortasından geçmekte olan büyük bir derenin olduğunu belirtmektedir. 'Sel Hendeği' adıyla anılan bu kuru derelerin kuzeyden Gazi Caddesi'ne

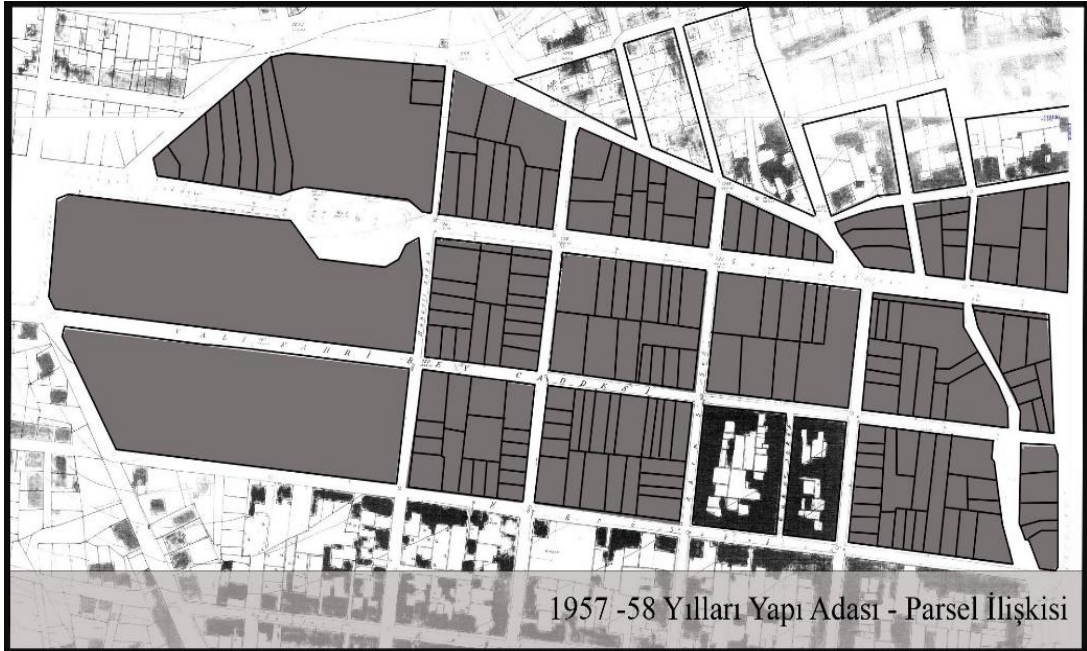
kadar inmekte olduğunu, bu derelerin köprü ve kapalı kanallar ile birleştirilerek Yeşildere adıyla güneydeki İstasyon Caddesi'nden şehrin güneyine kadar geniş ve derin bir yatak olarak devam ettiğini ifade etmektedir. Bu derelerin olumsuz yönlerinin ise zaman zaman sel felaketlerine neden olduğu ve ızgara plan formunda gelişen bölgedeki cadde ve sokak formunu bozduğunu belirtmektedir.

4.2 Yapı adası ve parsel deseni

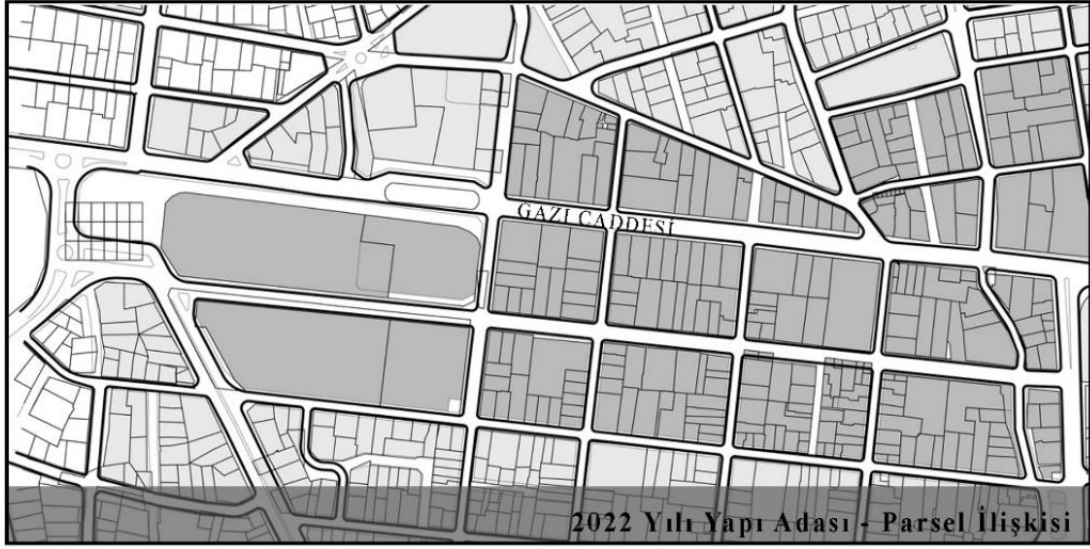
Yapı adaları ve parsel desenleri incelendiğinde; alandaki yapı adalarının sokak dokusunun her iki dönemde de aynı olmasından dolayı değişim göstermediği görülmüştür. Her iki dönemde de yapı adaları kare ve dikdörtgen formlu olup, yalnızca alanın İstasyon Caddesi'ne paralel en doğu kısmındaki 15,16, 22 ve 23 numaralı adaların organik formda olduğu görülmektedir. Buradaki yapı adalarının organik formda gelişmesi buradaki yol aksından kaynaklanmaktadır. Bu yol aksının organik formda oluşu ise kuzeyden başlayarak güneye doğru inen bir derenin olması ve yol dokusunun bu dere yatağı üzerinden şekillenmesinden kaynaklıdır.

Yapı adaları ve parsel ilişkileri incelendiğinde ise (Şekil 6 ve 7); alanın her iki dönemdeki parsel deseni geometrik formda, ağırlıklı olarak ince uzun dikdörtgen formda parseller şeklinde gelişmiştir. Tablo 4.1'de yapı adalarının büyüklükleri ve parsel sayıları verilmiştir. Bu verilerden alandaki yapı adalarının ortalama büyüklüklerinin 6000 m²'ye yakın olduğu, yalnızca dere yatağının geçtiği kısımda yol dokusunun organikleşmesinden dolayı buradaki yapı adalarının daha küçük yüzölçümüne sahip, organik formda geliştiği görülmüştür.

Parsel desenine bakıldığında, zaman içinde parsellerde hem tevhit hem de ifraz işlemlerinin yapıldığı ve buna bağlı olarak yapı adaları içindeki parsel desen ve sayılarında farklılıklar olduğu görülmüştür. Tablo 4.1'deki bulgulara göre; 3, 6, 7 ve 12 numaralı yapı adalarında tevhit işlemi yapılarak bazı parsellerin birleştirildiği ve bu nedenle yapı adası içindeki parsel sayısının azaldığı tespit edilmiştir. 1, 2, 4, 5, 13, 14, 15, 16 ve 23 numaralı yapı adalarında ise ifraz işlemi yapılarak, bazı parseller bölünmüş ve buna bağlı olarak bu yapı adalarındaki parsel sayısı artmıştır. Zaman içindeki tevhit ve ifraz işlemleriyle değişen parsel büyüklükleri form yönüyle incelendiğinde mevcut parsel deseniyle benzer formda gelişmiştir. 1957 yılına ait elde edilen haritalardan 10, 20 ve 21 numaralı yapı adalarının parsel düzeni okunamadığından yorumlanmamıştır.

Şekil 6. 1957 yapı adası ve parsel ilişkisi.

Şekil 7. 2022 yapı adası ve parsel ilişkisi

Tablo 4.1 Ada büyüklükleri ve parsel sayıları

Ada no	Ada büyüklüğü (m ²)	Parsel Sayısı		Ada no	Ada büyüklüğü (m ²)	Parsel Sayısı	
		1957	2022			1957	2022
1	13.943	10	17	13	7290	16	19
2	6386	11	13	14	7152	9	11
3	5217	15	11	15	6121	14	16
4	1955	7	8	16	2525	9	11
5	1628	3	6	18	5362	17	17
6	1561	6	3	19	7018	22	22
7	4784	6	4	20	4118	-	17
8	3292	12	12	21	2698	-	19
9	2298	6	6	22	7143	23	23
10	9412	-	12	23	1498	5	6
12	5912	20	14				

4.3 Doluluk – boşluk haritası

Şekil 8, 1957 yılındaki doluluk – boşluk haritasını (şekil –zemin ilişkisini), Şekil 9 ise 2022 yılındaki durumu göstermektedir. 1957 dönemine bakıldığında, yapı adalarındaki yalnızca yol kenarı parsellerin dolu olduğu, iç kısımlarda yapılaşmanın bulunmadığı görülmektedir. Yoğunluğun ağırlıklı olarak alanın doğu kısmında İstasyon Caddesi, valilik, belediye ve diğer sosyal ve ticari birimlere yakın olan yapı adalarında olduğu görülmektedir. Caddenin batı ucunda ise, cadde üzerindeki parsellerde kısmen yapılaşma görülmektedir. Alanın en batı kısmındaki üç büyük yapı adası eğitim birimlerinin yer aldığı alanlardır. Bu alandaki yapı yoğunluğu kısmen artmıştır. Bu üç yapı adası kentin önemli bir meydanı olma fonksiyonunu da taşımaktadır. Bu alandaki yapılaşma zaman içinde arttığından kentsel açık alan miktarında azalma olmuştur. Fakat alandaki meydan işlevi yüzölçümü azalsa da devam etmiştir. İlerleyen süreçte boş parseller büyük ölçüde yapılaşmış ve tüm alanda yoğunluk artmıştır.

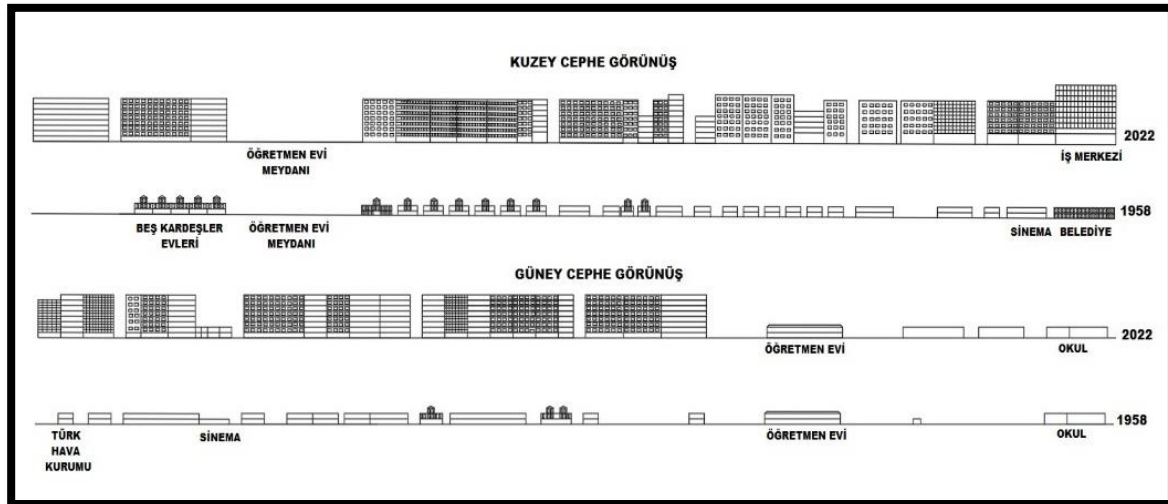
Şekil 8. 1957 dolu – boş ilişkisi

Şekil 9. 2022 dolu – boş ilişkisi

Özellikle 1950’lerden itibaren kent nüfusunun artmasıyla beraber yapılan imar planlarındaki değişiklikler doluluk oranlarının artışının temel nedenini oluşturmaktadır. 1965 ve 1989 yıllarındaki imar planlarında kent merkezinin yoğunluğunun artırılması, nizam tipinin ayırık nizamdan bitişik nizama dönüştürülmesi, kat sayısı artırımları yapı adalarındaki dolu – boş oranlarının değişimindeki başlıca nedendir. Şekil 10, tarihsel süreç içinde imar planlarında ve uygulamalarda yapılan değişimlerin üç boyuttaki yansımalarını göstermektedir. Çalışma alanının 1957-58 ve 2022 yıllarındaki kuzey ve güney cephelerinin görünüşleri çizilmiştir. Bu bağlamda, kent merkezindeki yoğunluk artırımı, nizam tipi ve kat yüksekliklerindeki değişimler Şekil 10’dan okunabilmektedir. Alanın hem kuzey hem de güney görünüşlerine göre; zaman içinde yapı adaları içindeki boş parseller dolmuş, yapı sayısı artmıştır. 1958 yılındaki boş parsellerden, cadde üstündeki parsellerin tamamının dolduğu görülmektedir. Sokak genişliği değişmeyen alanda, kat yüksekliklerinin artırılması, nizam tipinin değişimi ve cadde üstü parsellerin dolması alanın silüetinin bütünüyle değişimine neden olmuştur. Özellikle 1958’de 2 katlı olan yapı tipolojisinin, 1965 sonrasında zamanla dört veya beş kata yükselmesi, ardından 1989 Elazığ İmar Planı kapsamında merkezdeki kat sayısının 8’e çıkarılması, alanın cephe düzeninin ve görünüşünün değişimindeki başlıca etkenlerdir.

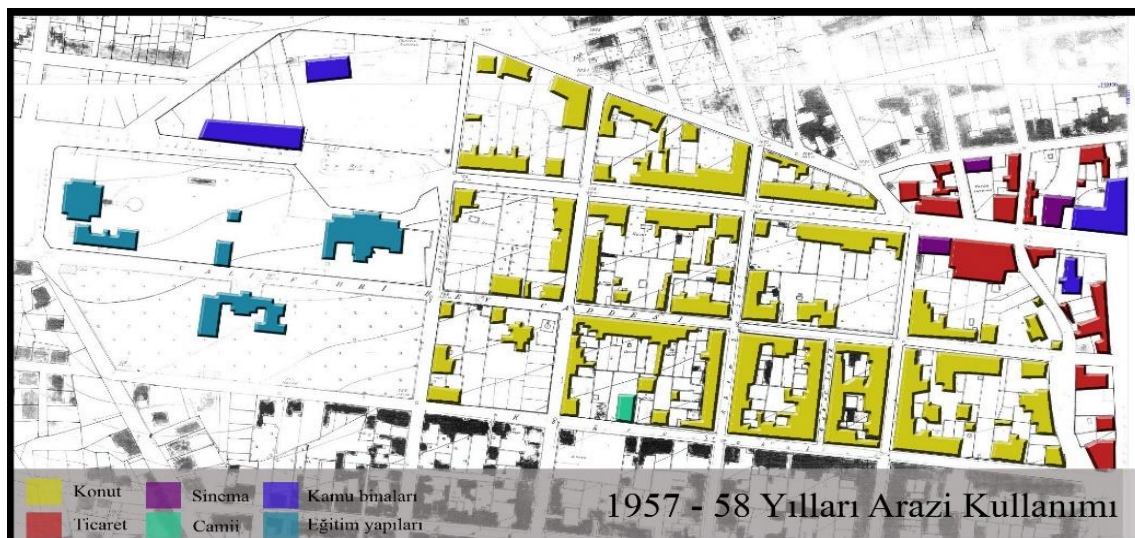
Bu kapsamda, 1958 yılında alanda var olan iki katlı belediye binası, Türk Hava Kurumu binası, Beşkardeşler Evleri ve diğer konut yapıları yıkılarak yerlerine iş merkezi ve apartmanlar yapılmıştır. Tarihi yapılardan Öğretmen Evi ve meydanı ise varlığını koruyan öğelerdir. Özellikle kentin önemli bir açık alanı olan meydan, aynı kimliğini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Şekil 10. Gazi Caddesi 1957-58 / 2022 Görünüşler

4.4 Bina – parsel ilişkisi ve arazi kullanımı

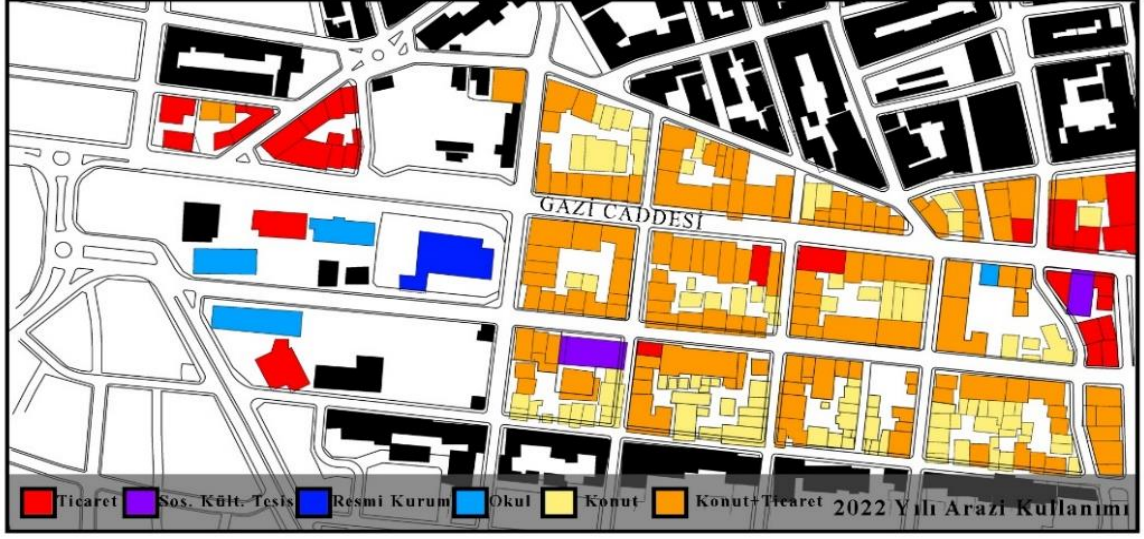
Alandaki en büyük değişim arazi kullanımında meydana gelmiştir. Arazi kullanımı 1957-58 yıllarında, ağırlıklı olarak konut işlevidir. Gazi Caddesi ve güney paraleli olan Vali Fahri Bey Caddesi konut işlevinde çalışmaktadır. Alanın doğusundaki İstasyon Caddesi'ne ve valilik binasına yakın olan en doğu kısmındaki parsellerde ise resmi kurum, ticaret ve sinemalar gibi sosyal işlevler yer almaktadır. Bu kısımda belediye binası, Türk Hava Kurumu, yazlık ve kapalı sinemalar bulunmaktadır. Alanın en batısında ise Fırat İlkokulu, Kız Enstitüsü ve Öğretmen Okulu eğitim fonksiyonlarıdır (Şekil 11).

Şekil 11. 1957 bina – parsel ilişkisi ve arazi kullanımı

2022 yılına gelindiğinde ise, arazi kullanımının konut ağırlıklı yapısı değişmiştir. Tüm Gazi Caddesi ve güney paraleli olan Vali Fahri Bey Caddesi konut + ticaret olarak değişim göstermiştir. Alanın en doğudaki parsellerinde ise yine ticaret işlevi ağırlıklıdır. Buradaki resmi birimlerin ise yer değiştirdiği görülmektedir.

Belediye ve sinema gibi kullanımların olduğu parsellerin günümüzde tamamen ticaret ve ofis işlevlerine dönüştüğü görülmektedir. Batı kısmındaki eğitim birimleri olan kullanımlar kısmen devam etmekte ve aynı alan içinde ticaret ve resmi kurum işlevleri yer almaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. 2022 bina – parsel ilişkisi ve arazi kullanımı

Binaların parsel içindeki durumları incelendiğinde, 1957 yılında alandaki yapılaşma düzeni ayırık nizam 2 katlı yapılar şeklindedir. Bu yapılar genelde tek veya iki parselde oturan arka bahçeli yapılardır. Yapıların çoğu konut olduğundan hâlihazır haritada geniş bahçeli ve havuzlu oldukları anlaşılmaktadır. Cadde üzerinde bazı noktalarda bitişik ve 2 katlı yapı tipolojileri de bulunmaktadır. 1957’de binaların parsel içindeki yerleşiminde arka ve yan bahçe kullanımları ağırlıklı olup, 2022’de ise ön ve yan bahçe kullanımı olmayıp yalnızca binalarda arka bahçe kullanımı görülmektedir. Ayrıca 2022 yılına gelindiğinde, ayırık nizam ve az katlı yapı tipolojisi imar planlarıyla bitişik nizam ve 8 katlı olarak değiştirilmiştir. Bu değişim arazi kullanımının değişimini de beraberinde getirmiştir. 1965 ve 1989 yıllarındaki imar planlarında 1957’de ayırık nizam ve 2 katlı olan yapılar bitişik nizama çevrilip, kat artırımı yapıldığından yapı adalarının parsel sayı ve büyüklükleri, parsel – bina ilişkileri değişim göstermiştir. Binaların parsel içindeki yerleşimi ise Tablo 4.2’de verilmiştir.

Tablo 4.2. Yapının oturduğu parsel sayısı

Ada no	1957/58	2022	Ada no	1957/58	2022
2	8K	8K+9KT	15	7K+2SK+1T	4K+1OK+6KT
3	11K	2K+12KT	16	4T+1KM	7T+1ST
4	7K	2K+7KT	18	6K	1OT+11K+7KT
5	3T	2K+5KT	19	23K+1D	1T+10KT+17K
6	2T+1SK	1T+4KT	20	-	8K+8KT
7	2T+2KM+1SK	1K+4T+2KT	21	-	5K+5KT
12	8K	2K+14K	22	19K	20K+11KT
13	17K	16KT+1T+7K	23	3T	6KT
14	8K	1T+6K+10KT	K:konut, T:ticaret, KT:konut+ticaret, D: dini, SK:sinema/kültürel yapı, OT:otel, OK: okul, KM:kamu binası		

Tablo 4.2’deki verilere göre, zaman içerisinde yapı adalarındaki bina sayısı artış göstermiştir. Yapı adalarındaki bina sayıları ile birlikte bina – parsel ilişkileri incelendiğinde, parsel içindeki bina sayılarında da artış olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Çalışma alanı içindeki yapı adalarından 3, 6, 7 ve 12 numaralı yapı adalarında tevhit işlemleri yapılarak bu adalardaki parsel sayılarında azalma, büyüklüklerinde ise artma olmuştur. Bu adalar içindeki bina sayıları ve bina – parsel ilişkileri değerlendirildiğinde; bir parsel içindeki bina sayısının da arttığı, bazı parsellerde birden fazla binanın bulunduğu ortaya çıkmaktadır. İfraz işlemlerinin

yapıldığı 2, 4, 13, 14, 15, 16, 23 numaralı yapı adalarında ise; parsel büyüklükleri azalmış, sayıları ise artmıştır. Bina – parsel ilişkileri de bu kapsamda değişim göstermiştir. Bu adalardaki bina sayıları; imar planlarındaki nizam tipi değişimleri, yoğunluğun artırılması kararları ve parsel değişimleri kapsamında değişim göstermiştir. Parsel sayılarının bu adalarda artması ve bitişik nizama geçilmesi bu yapı adalarındaki bina sayılarını arttıran etkenler olarak yorumlanmıştır. Bu yapı adalarındaki binaların parsel içindeki yerleşimleri ise değişkenlik göstermektedir. Bazı parsellere tek bir bina otururken bazı büyük parsellerde birden fazla bina bulunmaktadır.

5. Sonuç

Gazi Caddesi'nin 1957 ve 2022 yılları arasındaki morfolojik değişimi incelendiğinde, alandaki en büyük değişimin kent içi arazi kullanımı, bina tipolojisi ve bina - parsel ilişkilerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Alandaki sokak tipolojisinin büyük ölçüde aynı kaldığı, alanın ızgara plan formunun, sokak form ve genişliklerinin değişmediği görülmüştür. Sokak dokusu ve yapı adası formları birbirleriyle doğrudan ilişkili olduğundan her ikisinde de önemli bir değişim yaşanmamıştır. Özellikle Conzen yaklaşımında sokak dokuları kentsel biçimlerin bel kemiğini oluşturmakta ve bu kapsamda değerlendirildiğinde; alandaki sokak dokularının aynı kalması, yapı adalarının form ve büyüklüklerinin de değişmemesine neden olmaktadır. Ancak parsel sayılarında, nizam tipinde ve yapılaşma özelliklerinde önemli değişimlerin olması alanın bina, bina - parsel ve arazi kullanımlarını değiştiren en önemli etkenler olarak görülmüştür. Bu değişimler 1950 sonrasında kent nüfusunun yoğunlaşması ve bu kapsamda imar planlarında yapılan değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle parsel yapısındaki değişimler; tevhit ve ifraz işlemleri, imar planlarının değişmesi ve mülkiyet durumuna yönelik konular neticesinde ortaya çıkan değişimler olarak saptanmıştır. Ayrık nizam ve iki katlı, az yoğunluklu olan merkezin 1965 ve 1989 imar planlarında bitişik nizam ve sekiz katlı bir modele çevrilmesi alandaki doluluk – boşluk oranlarının, bina tipolojisinin, parsel deseninin ve bina – parsel ilişkilerinin değişimindeki temel etken olarak ortaya çıkmaktadır. Zaman içinde değişen mülkiyet durumları da parsellerin değişimindeki bir diğer etkidir.

Alandaki imar durumuna yönelik değişimlerin, nizam tiplerinin ve kat sayısı artışlarının temel nedeni ise, kentte artan nüfusun ihtiyaçlarının ağırlıklı olarak kent merkezinde çözülmeye çalışılmasıdır. 1965 imar planı sonrası artan kent nüfusuna yönelik ihtiyaçlar merkezin yoğunlaştırılması ile çözülmeye çalışılmıştır. 1989'dan itibaren ise, artan mekânsal ihtiyaçlara yönelik kentin özellikle batı ve kuzeybatı yönlerinde gelişme alanları öngörülmüş ve bu süreç içerisinde bu yeni gelişim alanlarına ilişkin çeşitli ilave imar planları da yapılmıştır. Ancak yeni yerleşim alanlarının planlarda yer almasına rağmen, var olan kent merkezinin yoğunluğunun 1989 imar planında artırılması bu bölgenin yoğunlaşmasının, fiziksel ve işlevsel dönüşümünün başlıca nedenleri olmuştur. 1965 yılındaki imar planı, çalışma alanının bulunduğu alanda az katlı ve düşük yoğunluklu bir yaklaşım ön görmüş olsa da, süreç içinde belediye tarafından yapılan nizam revizyonu ve yoğunluk artışı ile birlikte bu az yoğunluklu yaklaşım uygulanmamıştır. 1989 yılında tamamlanan ikinci imar planı ise alandaki morfolojik ve işlevsel değişimlerin daha yoğun yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde ayrık nizam tamamen terk edilerek bitişik nizama geçilmesi ve kat artırımları ile bina tipolojisi, bina – parsel ilişkileri ve parsel desenleri değişim göstermiştir. Bu değişimler yaşanırken sokak dokusunun form ve genişliklerinin aynı kalması 1989 Elazığ İmar Planı'ndaki sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, planların merkezden yapılması (İmar ve İskân Bakanlığı, İller Bankası), yerel yönetimin etkisinin zayıf kalması ve planın tamamlanmasının uzun bir sürece yayılması, plan kararları ve uygulamalarda da uyumsuzluklara neden olmuştur.

Alanda değişen bina tipolojisi özellikle cadde üstü parsellerde konut işlevi dışında konut + ticaret ya da ticaret olarak çalışmaya başlamıştır. Zamanla ticaret işlevi alanda baskın hale gelmiştir. Arazi kullanımdaki bu önemli değişimin bir diğer nedeni ise kentte gelişen yeni konut alanlarıdır. 1990'lardan itibaren yeni yerleşim alanları için yapılan ilave imar planlarının uygulamaya girmesiyle, alandaki konut fonksiyonu merkezden kaymaya başlamıştır. Alandaki resmi kurumlara ait binaların batı koridoruna, sinema gibi sosyal alanların AVM yapılarına taşınmasıyla alandaki bu kullanımlar yerlerini ticaret ile değiştirmiştir. Bugün ise kentte yeni yerleşim alanlarının gelişmesiyle bu alandaki konut sayısı azalmış, konut + ticaret kullanımındaki birimlerdeki ticaret kullanımı giderek artmaya başlamıştır. Ayrıca batı koridorunda büyümeye devam eden kentin batı kısmında yeni bir merkez oluşmasıyla kent, birden fazla çekirdekli bir modele evrilmeye başlamıştır.

Bugünkü durumda, kentin bu ilk merkezi sayılan çalışma alanında yer alan ticaret alanında ciddi sıkışmalar mevcuttur. Kentin ticari merkezi kimliğiyle çalışan bu alanda, özellikle araç erişiminde ve otopark konusunda sıkışmalar ve yetersizlikler bulunmaktadır. Bu durum imar planlarında yoğunluğun ve kat sayılarının artırımına rağmen yol dokularının aynı form ve genişlikte kalmasından kaynaklı olarak değerlendirilmiştir. Elazığ Projesi Kentleşme Sektörü Sonuç Raporu (1997)'nda da, özellikle 1989 Elazığ İmar Planı'ndaki önemli sorunlardan biri olan yoğunluğun artırıldığı alanlarda cadde ve sokak genişliklerinin aynı kalmasının ya da daraltılmasının ulaşım alanındaki en önemli sorunun nedeni olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, değişen parsel

desenleri ve bina tipolojileri açık alan miktarlarını ve yapıların bahçe oranlarını azaltmış, yapı adalarının doluluk oranını artırmıştır. Bu durum, mekânsal kalitenin zayıfladığı, iç ve dış mekânlarda güneşten faydalanma, mahremiyet, kentsel açık alanların varlığı, ulaşım ve kent estetiği yönleriyle de olumsuz bir çevrenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2020 ve 2023'te kentte yaşanan üç büyük deprem sonrasında 2023 Elazığ İmar Planı'nda ise alanın sokak ve yapı adaları aynı kalmış ancak binalarda yapılan kat artırımları ile 1989 imar planı kararlarıyla ortaya çıkan sorunların artmasına neden olacak düzenlemelerin önü açılmıştır. Kent merkezlerindeki arazi değeri ve kentsel dönüşüm uygulamaları bu noktada etkili olan sebeplerden biri olarak görülse de, günümüzde kentsel dönüşüm uygulamalarının yapıldığı ve afet riskinin azaltılmaya çalışıldığı bir bölge olan alanda, 1989 planında ortaya çıkan sorunların giderilmesi, mekânsal kalitenin artırılması, ulaşım ve otopark ihtiyacının çözülmesi ve en önemlisi afet riskinin azaltılması için kat artırımı dışında kentsel dönüşüm stratejilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Mevcut durum ve öncesi için yapılan bu analizler alanda meydana gelen değişimlerin mekânsal kaliteyi zayıflattığını göstermiştir. Kentte yeni merkezlerin yavaş yavaş gelişmeye başlamasıyla, kentin bu ilk merkezi olan bölgenin zaman içerisinde çöküntü alana dönüşmesinin engellenmesi için plan kararlarının ve kentsel dönüşüm stratejilerinin kent merkezi özelinde yeniden ele alınması gerekmektedir.

Özetle, bu çalışma kent merkezlerinin tarihsel süreç içindeki morfolojik dönüşümünün ve nedenlerinin, aynı zamanda bu dönüşümün ortaya çıkardığı durumların analiz edilmesinde önem taşımaktadır. Çalışma alanına dair bu analizlerin yapılması kentin en sorunlu ve önemli yerlerinden birinin fiziksel ve işlevsel gelişim süreçlerinin ortaya çıkartılması ve gelecek plan ve tasarımlara rehberlik edebilmesi açısından önemlidir. Conzen'in kent planı analizlerinde fiziksel karaktere etki eden başlıca faktörlerin alan ve kent özelinde tespit edilmesi ile yapılan bu çalışmalar, kentsel biçimlerin kontrol edilmesi ve etkin şekilde geliştirilmesi için önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Bilgi, E. (2010). *The physical evolution of historic city of ankara between 1839 and 1944: a morphological analysis*. (doktora tezi). ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Bilsel, C. (2018). Kent mekânlarının yeniden üretiminde kentsel morfoloji ve kent mimarlığı yaklaşımı: Paris örneği. *II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İTÜ, İstanbul*
- Bobek, H. ve Lichtenberger, E. (1966). *Wien: bauliche gestalt und entwicklung seit der mitte des 19. Böhlau Nachf*
- Conzen, M.R.G. (1960). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis, publication*, No.27, Institute of British Geographers, London; reprinted with minor amendments and glossary.
- Coşkun, M. (2008). Elazığ merkez kentsel yerleşmesi. *Elazığ Mimarlar Dergisi*, Mimarlar Odası Elazığ Şubesi, Sayı 1, 10-15.
- Demirel Y. (2007). *Tarık Tahiroğlu'nun hatıralarıyla Elazığ'den Elazığ'a*. Manas Yayıncılık
- DİE. (2000). Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Elazığ Belediyesi. (2023). 1/1000 ölçekli uygulama imar planı.
- Elazığ Kentsel Strateji Belgesi. (2017). *Elazığ ili kilometreye düşen kişi sayısı*. Elazığ Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü.
- Elazığ Projesi Kentleşme Sektörü Sonuç Raporu. (1997). Elazığ projesi 2000'li yıllara hazırlık çalışmaları yerel koordinasyon birim başkanlığı, Elazığ.
- Gürer, T.K. (2016). Tipomorfoloji: kentsel mekânın yapısını anlamak. *İdealkent Dergisi*. Sayı: 18, Cilt: Volume 7, 8-21
- İşık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14 (2005),57-71, İzmir
- İller Bankası (1949). *Belediyeler Yıllığı Cilt II*. Ankara
- Karakaş, E. (1999). Elazığ şehrinin gelişmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (9)1, 129–154
- Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. *Urban Morphology*, 13 (2), 105.
- Küçük, E. ve Kubat, A.S. (2015). Tarihi kent dokularında morfolojik bölgeleri belirlemek: tarihi yarımada – Aksaray örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, Mersin.
- Lefebvre H. (2009) *State, space, world: selected essays*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Levy, A. (1997). The typo-morphological approach of G. Caniggia and his school of Lienau, C. (eds) *Anglo-German Symposium in Applied Geography*, Giessen
- MARED. (2023). *Elazığ eski fotoğrafları*. Erişim adresi: <http://www.mared.org.tr>
- Memişoğlu, F. (1977). *Elazığ kılavuzu*. Gençlik Basımevi, Elazığ

Moudon A. V. (1994) *Getting to know the built landscape: typomorphology, in ordering space: types in architecture and design*, edited by Karen A. Franck, Lynda H. Schneekloth, Van Nostrand Reinhold, New York.

Moudon. A. V. (1997) Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*. (1),3-10

Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*. (N. Gürbilek, Çev.), İstanbul Kanat Kitabevi.

Slater, T. R. (1983). *A medieval new town and port: The plan analysis of Hedon*. East Yorkshire, Department of Geography, University of Birmingham.

Schlüter, O. (1899). Bemerkungen zur siedlungsgeographie. *Geographische Zeitschrift*. p. 64-69.

Susmaz, H. (2010). *Elazığ uygulama imar planlarının tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi*. (yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Yapı Eğitimi Anabilim Dalı

Şengül, T. (2001). Kentsel çelişki ve siyaset: kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar (İstanbul: WALD).

TÜİK. (2022). *Nüfus bilgileri*. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr>

Whitehand, J. W. R. (2007). Conzenian urban morphology and urban landscapes. *Proceedings of the 6th International Space Syntax Symposium*.

Whitehand, J. W. R., ve Larkham, P. J. (2000). The urban landscapes: issues and perspectives, *Urban landscapes: international perspectives*, edited by J.W.R. Whitehand and P.J. Larkham. London and New York.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
